

УДК 141. 7: 316.647

С 79

Валентина СТЕЦЬ

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ТОЛЕРАНТНО ОРІЄНТОВАНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті аналізується принципова роль системи освіти, яка постає одною з головних державно-громадських інституцій, що відповідають за організацію спільного духовного простору, підготовку особистості до життя і повноцінну її самореалізацію. Стверджується, що соціально затребуваною стає діяльність освітніх установ з визначення нових стратегій цілеспрямованого розвитку толерантності, перспектив ненасильницької взаємодії індивідів і соціальних груп. Ідеться про пошук філософських засад формування толерантно орієнтованої освіти.

Ключові слова: гуманізація, полі етнічний соціум, система освіти, терпимість, толерантність.

Постановка проблеми. В останні роки філософські та соціальні дослідження фіксують тенденцію зниження якості людини, особливо її моральної стійкості, здатності до виживання, культурного облаштування власного життя. Відзначається підвищення рівня тривожності, агресії молоді. Є. Бондаревська пише, що в освітньому середовищі стали масовими явища дезадаптації та деіндивідуалізації особистості, такий стан справ не може бути пояснено тільки зниженням якості освіти. Він зумовлений труднощами соціально-економічної ситуації, відсутністю фінансування, політичною нестабільністю, міжнаціональними конфліктами, руйнуванням полікультурної сфери, загальною атмосферою бездуховності життя більшості населення країни [3]. Найрізноманітніші джерела інтолерантності породжують сьогодні в нашому суспільстві насильство, жорстокість і відчуження. Тому виховання толерантності потрібно розглядати як невідкладне найважливіше

завдання, якщо хочемо зберегти країну, суспільство, людину і “людське в людині”. Інститут освіти в усьому розмаїтті його організаційних форм має особливу роль у формуванні свідомості і поведінки людини. Вплив освіти на стан толерантності в суспільстві вельми багатогранний і має системний характер.

Проблема, порушена у статті, безпосередньо пов’язана із загальною темою НДР кафедри практичної психології *“Психологічні особливості формування цінностей молоді в контексті трансформаційних суспільних процесів”*.

Аналіз останніх публікацій. Проблеми толерантності, терпимості, людинолюбства були предметом вивчення представників багатьох шкіл і напрямків протягом усієї історії філософської думки.

Коріння дослідження цієї категорії закладені ще в античності у працях Аристотеля, Геракліта і простягаються до сучасних досліджень як у західноєвропейській, так і у вітчизняній соціально-філософській, антропологічній публіцистичній думці.

Поширені такі визначення поняття “толерантності”: прагнення до “золотої середини” (Аристотель); подолання страждань (Фома Аквінський); подолання спокуси (Еразм Роттердамський); симпатії (А. Сміт, Д. Юм); співчуття (Ж.-Ж. Руссо, А. Шопенгауер); загальний людський обов’язок (І. Кант); збереження мудрої міри рівноваги (І.В. Гете); внутрішній регулятор мого ставлення до іншого (Ж.П. Сартр); подолання свого мовчання (А. Камю); співіснування різних мовних форм (Л. Вітгенштейн); як вимога, обов’язкова для високої цивілізації (А.Н. Уайтхед).

В антології російської філософської думки в XVII – початку XX століття, яка найбільше занурена в тему людини, її долю і шляхи розвитку історії, тенденція аналізу “терпимості” (толерантності) набуває особливої значущості.

Одним із перших у науці XVIII століття визначив поняття “терпимість” Тихін Задонський, який писав: “Терпимість – це не лише відсутність помсти, тобто насильства, а й відсутність бажання мстити кривдникові” [6]. Цей підхід близький християнській традиції, де “терпимість” розуміють як смиренність і всепрощення. О.М. Радішев, спираючись на західноєвропейський досвід, критикував соціальну нерівність і визначив “терпимість” як “обов’язок” людини [13]. М.М. Карамзін вважав, що підстави

терпимості зосереджені в самій людині [8]. В. Соловйов визначає “терпимість” як чесноту, як жалість, поширену навіть на ворогів.

Толерантність у філософське поле дослідження увійшла порівняно недавно. Цим зумовлена відсутність її всебічного позитивного дослідження в гуманітарних науках. Але, в соціально-філософській, культурологічній та політичній літературі можна відзначити попутний аналіз проблеми, яка нас цікавить, у роботах М.М. Бахтіна, Б.Ф. Поршнева, М. Бубера, Г.Г. Гадамера, К. Лоренца, Е. Фрома та ін.

В останні десятиліття зі зміною соціально-економічної та політичної ситуації в нашому суспільстві і в багатьох зарубіжних країнах сформувались сприятливі передумови для філософського осмислення феномена толерантності.

Сучасна дослідниця Н.М. Федотова, аналізуючи проблему толерантності як світоглядну та інструментальну цінність, доводить: “Толерантність – це визнання легітимності законних інтересів іншого, які не розходяться з мораллю, і відкритість стосовно його досвіду, готовність до діалогу і до розширення власного досвіду в цьому випадку” [17, 10].

С.Ю. Іванова переконує, що “толорантність – це внутрішній регулятив мого ставлення до іншого” [7, 95]. Вона обмежується визначенням толорантності як внутрішнього ставлення та надає визначальної ролі реалізації толорантності на практиці в рамках самовизначення “Я”.

Різні аспекти поняття толорантність розглядалися в роботах Б.Е. Рієрдон. Він відносить “толорантність” до одного із механізмів ненасильницької боротьби і стверджує: “Сутність толорантності – вимога поважати права інших бути такими, які вони є, не допускати заподіяння їм шкоди” [14, 104].

Мета статті – визначення основних напрямків формування толорантності в освітньому просторі сучасного суспільства.

Зміст освіти є одним із факторів економічного і соціального прогресу суспільства і має бути орієнтованим на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації, розвиток суспільства, зміцнення і вдосконалення правової держави. Він повинен забезпечувати адекватний світовому рівень загальної та професійної культури суспільства, формування людини і

громадянина, інтегрованого у сучасне йому суспільство і націленого на вдосконалення цього суспільства.

Освіта сьогодні є тією сферою, де окрім культурної та професійної підготовки молодого покоління забезпечується формування життєвої позиції та ціннісних орієнтирів особистості. Від того, які цінності лежать в основі освіти, залежить, будуть сформовані толерантні свідомість та поведінка, чи навпаки, – атолерантна, конфліктогенна. Освіта, отже, може бути генератором як толерантності, так і конфліктів [11, 309].

Системі освіти належить особлива роль, тому що вона, поперше, “залишилася провідним елементом суспільної гуманістичної практики. Завдяки всезагальності системи освіти, вона є стрижнем, довкола якого, так чи так, відтворюється громадська самосвідомість. По-друге, освіта несе в собі потенціал розвитку – результат внутрішнього устрою, а не зовнішнього впливу. По-третє, будучи включеною в різні системи і відносини, освіта є полікультурним простором, місцем зустрічей різних етносів. Тому від того, які змістовні ідеї та цінності закладені в освітні програми, залежить здатність будь-якого суспільства безконфліктно інтегруватися у світовий культурний простір” [15, 175].

Але освітні установи на сучасному етапі недостатньо виконують свої функції. Гуманізація і гуманітаризація все ще залишаються не втіленими в практику освіти.

Попри труднощі, система освіти має великі можливості формування духовно-моральних орієнтирів молоді, формування того аспекту толерантності, що виражається у внутрішній налаштованості на досягнення згоди при розв’язанні всіх питань, у готовності піти на компроміс, цивілізовано вирішувати всі суперечності питання. І хоча в освітньому середовищі є певний наліт корпоративізму, все ж доброзичливість і взаємна підтримка – це риси свідомості і поведінки, що формують загальну життєву позицію особистості, відповідну цілям соціалізації, що досягається через соціальний інститут освіти.

Водночас шлях до толерантності – це серйозна емоційна, інтелектуальна праця і психічне напруження, бо воно можливе тільки на основі зміни самого себе, своїх стереотипів, своєї свідомості. Культура толерантності наближає педагога до розуміння унікальності підопічного. Важливо і те, що інформація

про нього розглядається з точки зору толерантності не як закінчена, а як така, що постійно розвивається, щоразу створюється, а не відтворюється за зразком, раз назавжди заданим.

Людські проблеми, пов'язані із розкриттям особистісного начала, набувають сьогодні надзвичайної значущості. Своєрідним способом уловлювання, розкриття особистісного начала людини є реалізація феномена освіти через толерантність до унікальних особливостей того, кого навчають у освітньому процесі. Під освітою в цьому контексті розуміємо єднання особистісного начала в індивіді з його природною виразністю. Так здійснюється становлення нової людини. Освіта – це спосіб гармонійної співвіднесеності природного і духовного начал у людині. У такому розумінні освіта цілком філософськи насичена. Призначення феномена освіти полягає у становленні власне особистісного начала.

Під формуванням толерантності в освітньому процесі розуміємо створення педагогом необхідних умов. Було введено поняття *толерантний простір*, тобто єдність усіх суб'єктів навчального та виховного процесу, форми організації їх відносин, побудованих на принципах “педагогіки толерантності”, що є провідним компонентом педагогічної етики та основою гуманістичного виховання. Розробку поняття “педагогічної толерантності”, тобто володіння вміннями і навичками толерантної взаємодії й установка на толерантність у процесі здійснення педагогічної діяльності, докладно подано в роботі П.Ф. Комогорова. На його думку, цілями педагогіки толерантності постають:

- передача знань про толерантність через навчання, формування умінь і навичок толерантної взаємодії з іншими;
- формування толерантності як однієї з найважливіших цінностей в особистій системі цінностей того, кого вчать (через виховання розвитку потреби і здатності до вибору), і на цій основі мотивів толерантної поведінки та установки на толерантність [9].

Індикаторами, що допомагають виявити характер і рівень толерантності у сфері освіти, можуть бути [15]:

- зміст освітніх програм професійної і загальногуманітарної підготовки;
- наявність або відсутність у програмах дисциплін соціально-гуманітарного блоку;

- оптимальне поєднання національно-патріотичних і загальнолюдських аспектів;
- наявність або відсутність у програмах і підручниках виважених оцінок того, що відбувається в світі соціальних, економічних і політичних процесів (типу глобалізації, модернізації);
- наявність або відсутність загальної методології, що визначає ціннісні підстави, стратегію;
- принципи організації національної освіти;
- ступінь відповідності освіти національним інтересам особистості, інтересам держави.

Головна роль у складному процесі формування “людини культури” належить педагогу. Праця педагога – це багатогранна психологічна реальність, є багатовимірний простір, що складається з трьох педагогічно взаємопов’язаних просторів: особистості вчителя, педагогічної діяльності, спілкування. Ці три простори об’єднані глобальним завданням розвитку особистості. Водночас вони не накладаються один на одного, не повторюються, не дублюють один одного, вступають у складні діалектичні відносини, при цьому кожний простір у процесі роботи вчителя є передумовою, або засобом чи результатом.

Інтолерантність учителя призводить до конфронтації з учнем, ставить бар’єр у спілкуванні з ним і робить неможливим розв’язання не тільки виховних, але і навчальних завдань. Учительська інтолерантність тягне за собою, по-перше, дисгармонію особистості, ситуацію постійного дискомфорту; по-друге, спотворене сприйняття довкілля через неадекватне осмислення власного досвіду; по-третє, веде до загального негативізму очікувань та оцінок, що належать різним сферам поведінки, з якими ці очікування пов’язані. Все це в сукупності створює необхідність розглядати толерантність не просто як особистісну якість педагога, а як певну вимогу до нього, як принцип його діяльності.

Виникає питання як сформувати здатність учителя толерантно ставитися до учнів? У педагогічній діяльності завжди спільна дія вимагає від усіх учасників не тільки принципової рівності, творчого підходу до вирішення професійних завдань, але й здатності піднятися над своєю байдужістю і поблажливістю до тих, з ким за специфікою характеру своєї роботи доводиться мати справу.

Бути толерантним у педагогічному середовищі означає не тільки перемогти свою неприязнь до “іншого”, а й бути чуйним та уважним, доброзичливим стосовно оточення. Тому розуміння толерантності як етичного феномена треба доповнити “подоланням індиферентності, байдужості до “іншого”, не зводячи її до необхідності подолання почуття явного неприйняття” [16].

Виховання є найбільш ефективним запобіжним засобом неприйняття. Засобами формування толерантності є передача знань про неї через навчання. В освітньому процесі “треба орієнтуватися не так на поняття, як на тему толерантності, а сама по собі ця тема передбачає установку на тривалу перспективу” [7, 13]. Необхідним є також формування умінь і навичок толерантної взаємодії з іншими, а також формування толерантності як однієї з найважливіших цінностей в особистій системі цінностей того, кого навчають, через розвиток потреби і здатності до вибору, і на цій основі мотивів толерантної поведінки та установки на толерантність.

Найважливіша мета виховання толерантності полягає в утвердженні цінності людської гідності та недоторканності кожної особистості. “Це – центральна цінність у всіх теоріях прав людини і в усіх міжнародних стандартах прав людини; це – головний мотив для здійснення зусиль досягнення миру і головний стимул для встановлення демократичних форм правління; це – повна протилежність нетерпимості” [5, 17].

На наш погляд, основними напрямками у формуванні толерантності в сфері освіти мають стати:

- ініціювання та активна підтримка ідеї діалогу культур і діалогу релігій з орієнтацією на всезростаючу деталізацію взаємодіючих компонентів культури та їх інтеграцію в цілісному культурному просторі цивілізації;

- ініціювання теорії та практики на рівні своєї специфічної аргументації поступового суміщення та уніфікації різних політичних доктрин, інтеграція яких сприяє мирному співіснуванню різних держав, країн і народів, неприйняття силових методів розв’язання міждержавних і внутрішньодержавних, міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів;

- ініціація сферою освіти розвитку людських контактів з акцентом уваги на активних формах взаємовигідного співробіт-

ництва в різних сферах людської діяльності (туризм, спорт, дозвілля, мистецтво тощо);

- ініціація системою освіти міжнародних науково-дослідних проєктів і технологічних розробок, спрямованих на розв’язання глобальних загальноцивілізаційних проблем;

- ініціація розробки системою освіти правдиво гуманних законів і правових норм, що регулюють толерантні взаємини на індивідуальному, громадському і міждержавному рівні;

- ініціація пошуку системою освіти інваріантних освітніх ідеалів і цінностей на всіх ступенях навчання, виховання та розвитку людини, систематичного вивчення, узагальнення, оцінки і розповсюдження міжнародного інноваційного досвіду в сфері освіти.

Реалізація згаданих напрямків толерантності в освітньому просторі є найефективнішим засобом попередження нетерпимості.

Доходимо висновку, що для досягнення цілей толерантного розвитку особистості педагог повинен мати здібності толерантної взаємодії на всіх рівнях і в усіх проявах толерантності.

Потрібно враховувати, що педагог не формує особистість, її знання, вміння, якості, а *створює умови*, за яких учень включається в активну діяльність для досягнення певної мети, тобто самовдосконалюється. Педагог повинен створити умови для включення толерантності в особисту систему цінностей, спираючись на яку, особистість у різноманітній спільній діяльності з викладачем у подальшому самовихованні буде розвивати у себе толерантність як особистісну якість, а саме:

- знання, вміння і навички толерантного ставлення до оточення;

- включення толерантності в особисту систему цінностей, що спонукає до толерантної поведінки в конкретній ситуації;

- установку на толерантність, спираючись на яку, вихованець в ході різноманітної спільної діяльності з викладачем, а також у подальшому самовихованні буде розвивати у себе толерантність як особистісну якість.

Толерантність у процесі інтеріоризації етичних принципів спілкування стає однією з невід’ємних характеристик індивіда як особистості саме за наявності сформованої установки на толерантність, включеності толерантності в індивідуальну систему цінностей.

Толерантність, включена в комплекс цілей процесу виховання, є особистісною якістю, що розвивається не тільки в навчанні, вихованні, а й у самонавчанні і самовихованні. Але тільки сама особистість може сформувати в собі толерантність.

Висновки. Виховання толерантності треба розглядати як невідкладне і найважливіше для сучасного суспільства завдання збереження “людського в людині”. Вплив освіти на стан толерантності в соціумі дуже різноманітний, його системний характер, вирішальною мірою забезпечує формування життєвої позиції та ціннісних орієнтирів особистості.

Література

1. Абдулатипов Р.Г. Человек. Нация. Общество [Текст] : монография. – М. : Политиздат, 1991. – 224 с.
2. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл Творчества. – М. : Из-во “Правда”, 1989. – С. 225.
3. Бондаревская Е. Школьное образование в контексте культуры / Е. Бондаревская // Ростовская электронная газета. – 1999. – 6 дек. – № 23. – С. 13 – 15.
4. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса / Ю.В. Бромлей – М. : Наука, 1983 – 459 с;
5. Гессен С.И. В защиту педагогики // С.И. Гессен / Сост. Е.Г. Осовский. М. : Издат. Дом Шалвы Амонашвили, 2004. – С. 11 – 21.
6. Жития святителей Митрофана Воронежского и Тихона Задонского. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 288 с.
7. Иванова С.Ю. Проблемы модернизации образования : региональный компонент. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2003. – 205 с.
8. Карамзин Н.М. Письма русского путешественника / Изд. подгот. Ю.М. Лотман, Н.А. Марченко, Б.А. Успенский. – Л. : Наука, 1984. – С. 525 – 606.
9. Комогоров П.Ф. Теоретическое обоснование процесса формирования толерантности у студентов высшего учебного заведения / П.Ф. Комогоров – М. : Госполитиздат, 2002. – С. 13.
10. Липман М. Обучение с целью уменьшения насилия и развития миролюбия / М. Липман // Вопросы философии. – 1995. – № 2. – С. 112.
11. Медведев Н.П. Толерантность и образование: грани соприкосновения / Н.П. Медведев // Качество образования как социальная проблема : Материалы региональной научной конференции. – Ставрополь, 2002. – С. 309 – 310.
12. Мунье Э. Персоналистская и общностная революция / Манифест персонализма: пер. с фр. И.С. Вдовиной и В.М. Володина. – М. : Республика, 1999. – С. 71.
13. Радищев А.Н. Избранные философские и общественно-политические произведения. [К 150-летию со дня смерти. 1802 – 1952] /

под общ. ред. и со вступит. статьей И.Я. Щипанова. – М. : Госполитиздат, 1952. – 676 с.

14. Ризрдон Б.Э. Толерантность – дорога к миру / Б.Э. Ризрдон. – М. : Бонфи, – 2001. – 289 с.

15. Сергодеева Е.А. Принцип толерантности в концепции развивающегося образования / Е.А. Сергодеева // Качество образования как социальная проблема. Материалы региональной научной конференции. – Ставрополь : Из-во СГУ, 2002. – С. 326.

16. Тишков В.С. О толерантности // Этнополис. – 1995. – № 5. – С. 34 – 45.

17. Федотова Н.Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность // Философские науки. – 2004. – № 4. – С. 3 – 10.

18. Эйдельман Н.Я. Последний летописец / Н.Я. Эйдельман – М. : “Книга”, 1983. – 176 с.

Валентина Стець. Философские основы толерантно ориентированной системы образования. В статье анализируется принципиальная роль системы образования как одного из главных государственно-общественных институтов, отвечающих за организацию общего духовного пространства, подготовку личности к жизни и полноценную ее самореализацию. Утверждается, что социально востребованной становится деятельность образовательных учреждений по определению новых стратегий целенаправленного развития толерантности, перспектив ненасильственного взаимодействия индивидов и социальных групп.

Ключевые слова: гуманизация, полиэтничный социум, система образования, терпимость, толерантность.

Stets Valentyna. Philosophical foundations of tolerance-oriented education system. The article examines the fundamental role of the system of education, which acts as one of the main state-public institutions responsible for the provision of common spiritual space, preparing the individual for life and full self-realization of each individual. It is alleged that social demand is the activity of educational institutions to identify new strategies for targeting the development of tolerance, the prospects for non-violent interaction of individuals and social groups.

Keywords: humanization, multi-ethnic society, system of education, tolerance, tolerance.